

2

Uluslararası *Mevlânâ* Sempozyumu Bildiriler

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	128228
Tas. No:	297.7 ULU-M

Birleşmiş Milletler
Eğitim, Bilim ve Kültür
Kurumu

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

2007
Mevlânâ Celâleddîn Rûmî
800. Doğum Yılı Dönümü

800th Anniversary of
the Birth of Rumi

Sempozyum tertip heyeti
Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç (Bşk.)
Celil Güngör
Ekrem Işın
Nuri Şimşekler
Tuğrul İnançer

Uluslararası *Mevlânâ* Sempozyumu Bildirileri

Cilt: 2

Motto Project yayını

İstanbul, Haziran 2010

ISBN 978-605-61104-0-5

Editörler

Mahmut Erol Kılıç

Celil Güngör

Mustafa Çiçekler

Katkıda bulunanlar

Bülent Katkak

Muttalip Görgülü

Berrin Öztürk

Nazan Özer

Ayla İlker

Mustafa İsmet Saraç

Asude Alkaylı Turgut

Nadir Aksu

Gülay Öztürk Kipmen

Yusuf Kot

Furkan Katkak

Berat Yıldız

Yücel Dağlı

Kitap tasarımı

Ersu Pekin

Baskıya hazırlayan

Kemal Kara

Yayımlayan

Motto Project, 2007

Mit İletişim ve Reklam Hizmetleri

Şehit Muhtar Cad. Tan Apt. No: 13 / 13

Taksim / İstanbul

Tel: (212) 250 12 02

Fax: (212) 250 12 64

www.mottoproject.com

yayinlar@mottoproject.com

Baskı

Mas Matbaacılık A.Ş.

Hamidiye Mahallesi,

Soğuksu Caddesi, No. 3

Kağıthane - İstanbul

Tel. 0212 294 10 00

Bu kitap, 8-12 Mayıs 2007 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı himayesinde ve Başbakanlık Tanıtma Fonu'nun katkılarıyla İstanbul ve Konya'da düzenlenen Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu bildirilerini içermektedir.

Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

Aşık Paşa'da Mevlânâ tesiri

Cihan Okuyucu | Türkiye

ÇEŞİTLİ tarihi ve sosyolojik sebeplerle 15. yüzyıla kadarki Türk edebiyatı daha çok mesnevi alanında eserler vermiştir. Bu dönemde yazılan yüzlerce mesnevi arasında Hz. Mevlâna'nın eseri daima müstesna bir mevkiye kalmış ve kendisinden sonra yazılan bir çok eseri tesir altında bırakmıştır. Devrin diğer önemli eserlerinden birisi de Mevlânâ'nın çağdaşı olan Âşık Paşa'nın *Garipname*'sidir.

Günümüze gelen çok sayıdaki nüshası yanında Nev'î'nin bir mektubunda bu eseri Mevlâna'nın *Mesnevîsî* ve Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'si ile bir arada zikretmesi 16. asırda bile onun baş klasikler arasında sayıldığını göstermektedir.

Bu iki eser arasındaki münasebet şimdiye kadar birkaç çalışmanın dolaylı konusu olmuştur. Sözgelimi merhum Amil Çelebioğlu Mevlânâ'nın eserinden etkilenen mesnevileri,

1. Mevlânâ'dan hürmetle bahseden eserler,
2. Mevlânâ'nın hayatı ve Mesnevi tercümeleriyle ilgili olanlar,
3. Mesnevi tesiri ihtiva edenler,

şeklinde üç guruba ayırıyor ve Âşık Paşa'nın *Garipname*'sini de bu üçüncü guruba koyuyor. Çelebioğlu bu tesire örnek olmak üzere her iki eserdeki üzüm hikâyesini alıntılarını yapıyor. (Çelebioğlu, s. 39-41)

Şüphesiz *Mesnevî*'nin *Garipname* üzerindeki tesiri sadece bu hikâyeden ibaret değildir. İslam Ansiklopedisine mükemmel bir Âşık Paşa maddesi yazmış olan F. Köprülü, bu tesirin çerçevesini şöyle ifade ediyor: “ *Garipname*'de *Mesnevî*'nin her bakımdan büyük tesiri olduğu yalnız eserin vezninden, şeklinden, 1. babın 10. destanındaki üzüm hikâyesi gibi bazı mevzuların tekrar edilmişinden değil, umumi heyetinden ve ruhundan anlaşılıyor. İran tasavvuf ve edebiyatını ve bil-

hassa Senâî, Attâr, Mevlânâ ve Sultan Veledî çok iyi bilen Âşık Paşa..” (Köprülü, İA, c. 1, s. 704) Köprülü, düşünce ekolü olarak da Âşık Paşa’yı tıpkı Mevlânâ ve Sultan Veled gibi panteist olarak niteliyor. Bu isnadın gerçekliği bir tarafa iki eser arasındaki benzerliğin tek bir hikâyeyle sınırlı olmadığı hususunda biz de Köprülü ile hem fikiriz. A. Yaşar Ocak da kaynak belirtmeksizin onun: “Bilhassa Mevlânâ ve Sultan Veled’e ve bunların eserlerine büyük bir hayranlık duyduğu” ve “Mevlevîlerle de ilişkisi bulunduğu”nu söyler. (Ocak, DİA, c. 4, s. 3) Âşık Paşaya atfedilen eserlerden birinin de *Risâle fî beyânî's-semâ* adını taşıması yazarın bu tahminini doğrular mahiyettedir. Gerçi F. Köprülü bu *Risale*'nin Âşık Paşa'ya ait olmadığı kanaatindedir. Ancak Günay Kut Garipname'nin 4/3 bölümündeki konuyla *Risale* arasından benzerlikten hareketle bu küçük eserin Âşık Paşa'ya ait olabileceğini düşünmektedir. (Kut, DİA, c. 4, s.1-3)

İki eser arasında yaptığımız karşılaştırmada *Mesnevî*'nin Nahifi tarafından yapılan ve Amil Çelebioğlu tarafından basılan manzum tercümesini kullandık. (Çelebioğlu, İstanbul 1972) *Garipname*'nin ise -elimizin altında bulunduğu cihetle- Y. Lisans tezi olarak hazırladığımız nüshasını kullanmayı tercih ettik (bk. *Garipname*). Şimdi bu iki eseri karşılaştırmaya başlamadan önce *Garipname* ve yazarı hakkında birkaç cümlelik bilgi vermek istiyoruz. Âşık Paşa, meşhur Babai isyanının lideri Baba İlyas'ın torunudur ve Mevlânâ'nın vefatından yaklaşık 60 sene sonra 1332 yılında Kırşehir çevresinde nüfuzlu bir şeyh olarak vefat etmiştir.

Bir mühendis kafasına sahip olan Âşık Paşa 1330 tarihinde kaleme aldığı yaklaşık 12 bin beyit tutan *Garipnamesini* oldukça ilginç bir sistemle yazmıştır. Yazar kütüphanecilikte kullanılan 10'lu Dewey sistemi gibi her rakamı bir konuya tahsis etmiştir. Sözelimi -kendi içinde de 10 kısma ayrılan ilk bölüm birlik ve bir olan şeyler hakkındadır. İkinci bölümde ikiler, üçüncü bölümde üçler vs. ele alınmıştır. Böylece gerek yazılış tekniği gerekse konuları bakımından benzerine pek rastlanmayan eser ayrı ve orijinal bir karakterdedir. Zira Âşık Paşa umumiyetle tasavvufî eserlerin konusunu teşkil eden kıssa vadisine pek iltifat etmemiş ve konusunu çevresindeki alelade şeylerden seçmiştir. Orijinalliği kainatı bir kitap gibi okuması, çevresindeki her objeye alışılmadık bir gözle bakarak mânâlar yüklemesi ve dersler çıkarmasıdır. Koca eserde kıssa sayısının birkaçı geçmemesi ondaki *Mesnevî* tesirini yakalamayı güçleştiren teknik bir özelliktir. Dolayısıyla eserde *Mesnevî*'den -ve burada konumuz dışında kaldığı için ele almayacağımız Yunus Emreden gelen- söyleyiş ve fikir benzer-

liği çerçevesindeki tesirleri teşhis etmek bir hayli dikkatli bir okuma gerektirmektedir. Diğer taraftan aynı mânevî pencereden bakan iki mutasavvıfın eserleri arasında bir ruh ve fikir benzerliği olması tabiidir. Bu bakımdan biz *Garipname*'yi incelerken sıradan benzerlikleri aştığını ve doğrudan yahut dolaylı olarak Mevlânâ'nın tesiri altında yazıldığını düşündüğümüz bahisleri küçük başlıklar altında ele almayı tercih edeceğiz.

A- Evrensel birlik fikri ve dini tolerans

İki eser arasındaki temel benzerliklerden biri her ikisinin birlik ve evrensel barış kavramına verdikleri önemdedir. Ancak biz -içinde bulunduğumuz yılın Unesco tarafından Mevlânâya ithaf edilmiş olmasından hareketle- her iki şairin birlik ve evrensel barış konusundaki fikirlerini daha evvelki bir tebliğimizde ele aldığımız için (bk. Okuyucu) burada bu hususa sadece özet kabilinden temas edecek ve daha çok diğer benzerlikler üzerinde duracağız.

Âşık Paşa eserinin birliğe ayrılan ilk bölümde birliğin önemine vurgu yapar ve konu hakkında çeşitli örnekler verir. Buradaki birlik şüphesiz öncelikle tasavvufidir, ancak yazar kelimeye aynı zamanda, politik, sosyal ve pratik mânâlar da yükler. Buna göre Tanrı birdir ve birliği sever. Kainatta insan da dahil gelmiş ve gelecek her şey tek bir bütünün parçasıdır, dolayısıyla insan parçası olduğu evrenle uyum içinde olmalıdır. Evren gibi insanlık da kendi içinde bir bütündür, insanlar birbirlerini tamamlaması bakımından ortak bir bedenün uzuvları gibidirler. Nasıl insandaki iki göz birlikte bakar, birlikte uyur, birlikte gülüp birlikte ağlarsa her insan da hemcinsleriyle böyle uyum içinde olmalı, onların acısına ve sevincine ortak olmalıdır. Bu bilinç Mevlânâda şöyle ifade edilir: "*Benim tek bir canım, yüz bin tenim var. Binlerce insan gördüm ki ben onlar olmuşum sanki. Onların arasında yalnız kendimi göremedim.*" (Rubailer, 954, 1067). Her iki şaire göre de insanların görünüşteki farklılıkları özdeki birliğe mani değildir. Âşık Paşa farklılıktaki birliğe örnek olarak el örneğini kullanır. Eldeki bütün parmaklar tek bir bilekten-kökten çıkmış ve farklılaşmıştır. Ancak bir iş söz konusu olunca bunların hepsi aynı gaye etrafında kenetlenirler. Aynı kökten gelen ve sonra farklılaşan insanlar da ortak insani gayelerde birleşmesini bilmelidirler. (*Garipname*, 3. c, b. 489-514) Mevlânâ zahirdeki farklılıkların yanıtıcı olduğu fikrindedir. *Mesnevî*'de yer alan meşhur üzüm hikâye-

si bu fikri anlatır. Âşık Paşanın da biraz değiştirerek aldığı hikâyede yol arkadaşı olan bir Türk, bir Arap, bir Rum ve İranlı ortak bütçeyle yiyecek almak isterler. Her biri kendi dilince *üzüm*, *ineb*, *engur* ve *istafil* isterler ve ayrı şeyler istedikleri zannıyla tartışmaya başlarlar. Neticede hepsinin dilini bilen biri üzümü getirip ortalarına koyunca hepsinin yüzü güler ve aslında aynı şeyi istediklerini anlarlar. Böylece Mevlânâ insanlar arasında dilleri aşan bir dil, bir insanlık dili olduğunu ifade etmek ister:

“Bizim bu dilden başka bir dilimiz, cennetten, cehennemden başka bir yerimiz vardır.” (Rubailer, 304, 306, 344)

Bu diller üstü dilden kastın ortak insani özellikler olduğunu söyleyebiliriz. Dinimiz ve dilimiz ne olursa olsun bütün insanlarla ortak doğrularımız ve yanlışlarımız, ortak insani kodlarımız bulunmaktadır. Farklı olan sadece bunları ifade ediş biçimimizdir.

Mevlânâ birliği şekilde değil özde arar. Ona göre şekil, çeşitli renk ve desendeki kaplara benzer. Mânâ ise sudur. Nasıl ki mumlar çoksa da ışık birdir. Kırk yumurta bir sahanda çırpıldığında zâhirî çokluk birliğe döner. Bacaları aydınlatan ışık çoktur ama hepsi bir güneşten gelmektedir ilh. Aslolan kapta değil suda, ışıktaki değil güneşte bir olmak, çokluktaki birliği görebilmektir. Âşık Paşa *Garip-name*'de bu fikri yeni örnekler katarak geliştiriyor:

*Bu meseldür dünya ehli hâline
Hem tanukdur yol eri ahvâlüne*

*Kim bu cümle ma'hlukatun ma'budı
Birdür ol bir yirde biter maksudı*

*Bir güneşdendür bu cümle göz nuri
Bir gemidendür bu cümle halk diri*

*Ger suret yüzbin ise birdür hayât
Görsene kim bir sudan yüzbin nebât*

*Sen gerekse bartığı yüz bin safâ
Çün sıyasın su heman birdür yine*

*Bir makamda bir çerağ olsa münîr
Sırçası ayrukdur illâ nuri bir*

*Rengi ayruk üzümün birdür suyu
Çün şarap oldu kamu birdür huyı*

*Bir denizden yıl ile bin mevc olur
Çünkü yıl gitdi girü deniz kalur*

*Bir güneş yüz bin bacadan ger ine
Çün baca gitti güneş birdür yine
(b. 682 vd.)*

Âşık Paşa eserinin başka bir yerinde aynı benzetmeleri Müslümanların Hz. Peygambere olan nisbetini açıklarken tekrar kullanıyor:

*Şol güneş nuri bigi kim yiryüzün
Tutdı lîkin ashı oldur şeksüzün*

*Gün nuri ayru degül günden bilün
Bilelük ma'nîsini bundan bilün*

*Pes bilün kim kimde ikrâr var ise
Kim Muhammed dînine uyar ise*

*Bellu bilün ayru degül andan ol
İçerü bir gizli gencdür andan ol*

*Ashı oldur cümle peygamberlerün
Serveri oldur kamu serverlerün*

*Evliyâ cümle anun fe'ri durur
Kamusına ol çerakdan degdi nur
(b. 7373 vd)*

748 Kesrette vahdeti bulma diyebileceğimiz yukarıdaki anlayışı paylaşmanın sonucu olarak her iki eserdeki bariz ortaklıklardan biri farklı din ve kültürlerle gösterilen toleranstır. Âşık Paşa bu mantığı genişleterek inanç alanına da taşıyor ve ibadet ve taatleri ayrı da olsa 72 milleti tek bir gayede buluşturuyor. Ona göre dinlerin buluşma noktası Tanrı sevgisi ve kulluk bilincidir:

*Evvel âdemden beri cümle gelen
Bir surettir Hak yolunda yâr olan*

*Ne var âhir verzişi ayruğ ise
Kimisi artuk kimi eksük ise*

*Cümlesi bir iş için geldi bular
Kamusının maksudı Hakkı diler
(b. 340 vd)*

*Cümle millet bilür anı kendünün
Ol durur sermayesi cümle dinün
(b. 5115)*

Paşa bazan bu fikri diğer dinlerin de Hak olduğu şeklinde anlaşılabilir bir noktaya kadar götürür:

*Cümlesi kuldür tapar mâbûdına
Ne var âhir gelmediyse bu dine*

*Her birinün Hak yolında fikri var
Hallü hâlince dilinde zikri var*

*Bilesin kim kimse bâtil olmadı
Hiç gerekmez nesne milke gelmedi*

*Her birisi Hazrete tutmuş yüzin
Kul bilür ol Pâzişehi kendüzin
(b. 10620 vd)*

Peki ama bu gibi ifadeler “İslâmдан başka hak din bulunmadığı” şeklindeki temel akideyle çelişmez mi? Aslında bu beyitleri, “hiçbir şeyin abes yere yaratılmadığı” dolayısıyla “yaratılan her şeyi Yaratan hatırına hoş görmek gerektiği” anlayışının bir yansıması olarak görmek gerekir. Zira Paşa gerçekten bir din tercihi söz konusu olunca klasik İslâm öğretisine geri dönüyor ve bu konudaki gerçek tutumunu şöyle ifade ediyor:

*Görelüm ol ednanun ednâsı kim
Haka müşrik kim dürür ve âsi kim*

*Ol bulardur kim bulardur zimmiler
Kor Muhammed dinin ayruk din diler*

*Bu Muhammed dînini kılmaz kabul
Dir ki bizüm dînümüz islâm degül*

*Adı kâfir boynına almış haraç
Kiblesi gün doğusu tapduğı haç*

*Tanrı dir bunlar büte dün gün tapar
Kanda olsa bütler için yir öper*

*Dirliği murdâr u yolu yol degül
Şol ki bunlar Hak budur din ol degül
(b. 7656vd)*

Âşık Paşa'nın yukarıda özetlediğimiz iki tutum arasındaki zâhiri çelişki muhtemelen tesiri altında bulunduğu Mevlânâdan kaynaklanmaktadır. Mevlânâ da bir yandan İslâmâ olan derin bağlılığını:

Canım tenimde oldukça Kur'ân'ın kölesi ve seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım. Eğer biri bana bundan başka bir söz isnat edecek olursa ben o kişiden de o sözden de şikayetçiyim. (Rübailer, nr. 520) şeklinde ifade ederken diğer taraftan, “Renksizlik âlemine ulaşan, orada Mûsâ ile Firavun'un barışmış olduğunu görür” (c.I, 2467) diyebilmektedir. Bu zâhîri tezdâ izah başında Mevlânâ iki türlü gözden bahseder. Baş gözüyle bakan insan için kai-

750 nat bir çokluk ve zıtlık meşheridir. Oysa ney gibi kendi varlığından boşalıp ilâhî solukla dolan olgun insanın kainata baktığında gördüğü şey sadece ahenk ve güzellikten ibarettir. Zıtlıkların üstünde bir birlik vardır. Bu birlik her şeyin mevcut şekliyle var olmasını dileyen Tanrının iradesidir. Bu kavrayışa göre kainat Tanrının evi ve bütün mahlukat o evin halkı olmak bakımından saygı ve sevgiye layıktır. Mevlânâ bunu dünyanın renklerinden kurtulmak olarak niteler: “Musa ile Firavunun barışmış olduğu” nokta işte bu noktadır. Başka bir yerde de Mevlânâ Tanrıyı güneşe, bütün varlıkları ve insanları ise güneşin ışığını yansıtan aynalara benzetir. İnsan aynadaki ışığı sevmekle gerçekte güneşi sevmiş olur. Çünkü ışık güneşten ayrı değildir. Bunun tersi de doğrudur: Güneşi seven onun ışığını yani yarattıklarını da sevmek durumundadır. Yoksa kendi kendisiyle çelişmiş olur.

Mevlânâyâ göre farklılığa saygı bizzat Tanrının isteğine saygıdır. Bu bakımdan onun bütün farklılıklar gibi din farklılığına da saygıyla yaklaştığını görürüz. Eflâkî'nin eserinde bu konuda çok sayıda örnek yer almaktadır.

B. Diğer benzerlikler

İnsanın mahiyeti ve değeri

İki şair arasındaki ortak hususlardan biri insana bakışları ve onu kavrayışlarıdır. Mevlânâ, bir bedenle bir candan müteşekkil olan insanın bu ikili yapısını ve kıymetini çeşitli benzetmelerle açıklar. Ona göre canla bedeninin durumu keseyle para yahut sadefle inci ilişkisine benzer:

*Kıymet-i hemyân u kîse ez-zerest
Bî-zer ân hemyân u kîse ebterest*

Kesenin değeri içindeki altındandır. Altın yoksa kese ve cüzdan beş para etmez.. Bunun gibi tenin kıymeti de candan gelir. (3/2546) “Her sedefin içinde inci bulunmaz. A canım! Sen de sadefe değil içindeki inciye bak, şekle aldanma” (2/38)

Rûmî'ye göre her insanın değeri insanî erdemlere sahip olma oranıyla ilgilidir. Şekil benzerliği insanı insan yapmaz. O bununla ilgili şu örnekleri veriyor:

*Ger be-sûret âdemî insan budî
Ahmed ü Bu-Cehl hod yeksân budî*

*Per hemân u ser hemân heykel hemân
Musî ber-arş u Firavnî muhân*

Eğer insan şeklinde olmak insan olmaya yetseydi Hz. Peygamber ile Ebu Cehil aynı değerde olurdu. (1/1060) Nitekim kolu, başı ve bedeni aynı ama Musa arştadır, Firavun ise hor ve hakir olarak aşağıların aşağısında (6/3032).

Bu fikirlere paralel olarak Âşık Paşa da insanı insan yapan şeyin şekil olmadığını fikrinde ısrar eder: :

*Âdemi bu nakş u sûret bilme sen
Ma'nisiz âdem degüldür hod bu ten
(b. 2499)*

*Âdemi sen nakş u sûret sanmagıl
Degme sûret görüben aldanmagıl
(b. 3273)*

*Şolki hak öğdi mükerrem âdemi
Anun için eyledi bu âlemi*

*Ol bu sûret içre dek bir ad durur
Çok suret vardur kim andan yad durur*

*Âdemi manidurur sûret degül
Anun için cümle sûret oldı kul
(b. 5261 vd)*

Paşa bu fikirlerine misal olarak çeşitli milletleri anıyor ve önemli olanın renk ya da şekil değil insanın iç cevheri olduğunu vurguluyor:

*İlle bilkim halk düşidür reng ü reng
Türk ü Tâcık Ermenî Rûm u Freng*

*As u Çerkes Kıpçak u Kürd ü Moğol
Her birinde ma'ni düşmişdür nugul*

*Reng rengdür cins cins halk görsene
Bes cevâhir isteyen bakmaz ana*

*Cümle halkı da'vet eylerler dine
Nitekim cevher düşüpdür mâdene*

*Cevherîler rengine bakmaz alur
Kankı rengde var ise cevher alur
(b. 6644 vd)*

Mevlânâ insanın kıymetini onun fikir sahibi bir varlık oluşuna bağlıyor:

*Ey birâder tu hemân endîşeî
Ma-bakiyetu üstühân u rîşeî*

Ey kardeş! Senin insan denmeye layık tarafın, aklın, fikrin, düşüncen. Sen bunlarla insansın. Geriye kalan şey, damardan ve kemikten ibaret.

Âşık Paşanın aşağıdaki beytinin ikinci mısraı da adeta bu fikrin tercümesidir:

*Gemi anunçün olür kim halk tola
Âdemi oldur kim anda fikr ola
(b. 7156)*

İdeal insan ve özellikleri

Mevlânâ kuşatıcı ve ayrımsız sevgi bakımından ideal insanın toprak gibi, güneş gibi, su gibi olması gerektiğini öğütler. Toprak, güneş ve su insanlığın ortak nimetleridir. Toprak tevazuyla her basana yüzünü uzatır. Yağmur din ve dil seçmeden bütün tarlalara yağar, güneş her bacadan girer. *Mesnevî*'de bir müşriğin kirini yıkar halde tasvir edilen Hz. Peygamber bu haliyle hiçbir kirden öğrenmeyen ve bütün kirleri temizleyen suya benzetilmiştir. Su bu hizmetine karşı mü-

kafat olarak bulutların kanadında göklere yükseltilir ve ilâhî bir arınmadan sonra tekrar yeryüzüne indirilir. Mevlânâ insanların kirleriyle uğraştığı için üstüne kir bulaşan yüce erlerin de mânen göğe yükseltilip orada arandıktan sonra tekrar insanların hizmeti için geri gönderildiklerini söyler. Benzer fikirler *Garipname*'nin aşağıdaki beyitlerinde bir arada ifade edilmektedir:

*Ol kişi bes güneşe benzer olur
Nûru ile dünyayı rûşen kılar*

*Toğa gelir cümle âlem üstüne
Yahtu virür düşmenine dostuna*

*Ya dahi şoy yil bigi kim düpdüzi
Çün eser tâze tutar cümle yüzi*

*Ya dahi şol su bigidür hikmeti
Kim bitirür cümle dürlü nîmeti*

*Kim yunar kim avdez alur kim içer
Cümlesine maksudın virür geçer*

*Hem dahi şol yir bigi miskinliği
Kamulara var durur meskenliği*

*Kim ne iş işler ise ol götürür
Kim yürür ü kim turur kim oturur*

*Tanrının has kulları durur bular
Kim bular yavuzluğa eyelük olar
(b. 1709 vd)*

Âşık Paşa yukarıdaki pasajda topluca ele aldığı konuları eserinin başka yerlerinde çeşitli vesilelerle ayrı ayrı ele almakta ve örneklendirmektedir. Sözelimi güneşin insan seçmezliği konusunda şunları söylüyor:

*Gebr ü tersâ vü müselmân evleri
Birdür ana kul u sultân evleri*

*Bî-dirigdür ol güneş halk üstine
Bi-behâdur düşmenine dostuna
(b. 5067 vd)*

*Âleme düpdüz ola rahmet nazar
Liki ire her kula sıdkı kadar*

*Nitekim güneş nurıyle has u âm
Düpdüzüdür toptoludur her makâm*

*İlle alur bacasınca her bir ev
Ol evi huhi kühen tut huhi nev*

*Bu gönül bes ev bigidür her biri
Baca sıdkun düşer andan hak nuri*

*Bacasuz ev nitekim aydın degül
Aydını kendüzine kılmaz kabul*

*Her gönül kim sıdkı yok benzer ana
Rahmet irmez tiredür önden sona
(b. 11029 vd)*

Yukarıda topluca ele alınan konulardan kibir ve tevazu bahisleri *Mesnevî'*-de geniş bir yer tutmaktadır. Hz. Mevlânâ kibri yermekte ve tevazu bakımından gökten indiği için tekrar yükseltilem yağmur suyu ve toprağa girdiği için yeşertilip büyütülen taneyi örnek göstermektedir:

*Ab ez- bâlâ be-pestî der-reved
Ân-geh ez-pestî be-bâlâ ber-reved*

*Gendüm ez-bâlâ be-zîr-i hâk şod
Ba'd-ez-ân o hûşe vü çâlâk şod*

*Dâne-i her mîve âmed der-zemîn
Ba'd-ez-ân serhâ ber-âverd ez-defîn*

*Asl-ı ni'methâ zi-gerdûn tâ-be-hâk
Zîr âmed şod gıdâ-yı cân-ı pâk*

*Ez-tevâzu'çün zi-gerdûn şod be-zîr
Geşt cüzv-i âdemî hayy-ı dilîr*

-Su önce yüksekten aşağı aktığı içindir ki sonra tekrar aşağıdan yukarıya yükselir. Yani önce yağmur olarak yağar daha sonra buhar ve bulutlarla tekrar göklere yükseltilir. /Buğday da çiftçi tarafından toprağa atılır, o yüksekten gelip toprağın altına girer, sonra oradan baş kaldırır. /Her meyvenin tohumu önce yerededir, bilahere başını oradan çıkarıp yükselir/ Bütün nimetlerin aslı göktendir ama onlar toprağa girdikten sonra temiz cana gıda oldular. /Bu nimetler tevazuyla gökten aşağı indikleri içindir ki yiğit bir insanın parçası olma şerefine eriştiler. (3/18)

Aynı fikir Âşık Paşa'da da benzer ifadelerle tekrar edilmektedir:

*Her gönül kim ine her dem toprağa
Ol gönül üzre gerek rahmet yağa*

*Allah ol tapraktan am götürü
Her ne kim eksük var ise bitüre*

*Her gönül kim yüce tutdı özini
Âkıbet hor eyledi kendüzini*

*Yücelikten düşdi vü oldı zelîl
Tâ ebed ol hal ile kaldı zelîl*

*Çünkü dâne düşdi toprak altına
Ana elbette gerek rahmet ine*

*Çün ulaldı özini gördi yüce
Toğradı orak anı ucdan uca
(b. 11126 vd)*

Velilerin suya benzemesi de şu beyitlerde tekrar edilir:

*Evliyânun ilmi benzer şol suya
Kim gerek bu halkı her dem ol yuya*

*Suya benzer yani bi-ilm arıdur
Kime degse kandurur hem arıdur*

*Evliyânun sabrı benzer toprağa
Kim gerek hem toprağa rahmet yağa*

Aşk: Bir aşk eseri olan *Mesnevî*'ye göre *Garipname* daha çok akla yaslanmaktadır. Bununla birlikte bu eserdeki aşk anlayışı büyük ölçüde *Mesnevî*'den mülhemdir. Mevlânâyâ göre kainatta her şey aşk ekseninde döner. Tanrının aksini yansıttığı için her şey her şeye âşıktır. Ezcümlle, Balık suya, su balığa, gündüz geceye, gece gündüze...Bunun içindir ki bunlar durmadan dinlenmeden birbirlerinin peşisıra seğirtip dururlar. Bu karşılıklı arama âşık ve sevgili için de geçerlidir: " Bütün padişahlar kendilerine kul olanın kullarıdır. Bütün mahlukat kendileri için ölene ölürler. Padişahlar kendilerine alçalana alçalırlar. Her canlı kendisine sarhoş olanın sarhoşudur. Güzeller de âşıklarının esiridir ve onlar için canlarını verirler. Gerçi susamışlar suya talip iseler de suyun aradığı da susamışlardır vs. (3/1688)

Garipname'de yukarıdaki ifadelerin benzerleriyle doludur. *Garipname* müellifi de tıpkı Mevlânâ gibi her şeyi birbirine âşık ve bu aşkla semada gösterir:

*Birbirini sevdi cümle mahlukât
Yir ü gök ü cism ü cân u akl u zât
(b. 6279)*

*Sevdi evvel yir ü gök birbirini
Sen işit bir Tanrının takdirini*

...

*Cümle mahlûkat kamu hem ins ü cân
Yir ü gök ü akl u zât u cism ü cân*

*Ol semâda harket eyler kamusı
Kimseye hiç assı kılmaz nâmusı
(b. 50-51)*

Mesnevî'de sevgilinin âşık için ne anlam ifade ettiği şu çarpıcı ifadelerle anlatılır:

*Rûz o vü rûzî-i âşık hem o
Dil hem û dilsûzi-i âşık hem o*

*Mâhiyan-râ nakd şod ez-ayn-ı âb
Nân u âb u câme vü dârû vü hâb*

*Hemçü tıflest o zi-pistân şîr-gîr
O ne-dâned der-dü âlem gayr-ı şîr*

Âşıkın günü de gündeliği de odur. Gönlü de odur, gönül yangını da. Nasıl ki balık için su hem ekmek, hem su, hem elbise, hem ilaç ve hem uykudur. Âşık memedeki süte esir olan çocuk gibidir, iki âlemde de sütten başka bir şey bilmez. (6/152)

Mevlânâ daha sonra bu fikri Yusuf ile Züleyha hikâyesine tatbik ediyor ve Yusuf'un nasıl Züleyha'nın bütün dünyasını doldurduğunu tasvir ediyor:

“Züleyha aşkın tesiriyle öyle bir hale gelmişti ki çörek otundan öd ağacına kadar her şeyin adı ona göre Yusuf idi (..) Birini methetse aslında Yusuf'u methetmiş olurdu. Birinden şikayet etse onun ayrılığından şikayet etmiş olurdu. Yüzbinlerce şeyin adını ansa onun maksatı da isteği de Yusuf idi. Acıkınca onun adını anınca doyardı, onun kadehi ile sarhoş olurdu. Bir derdi olsa o yüce adı anınca derdi derhal geçerdi. Aşk halinde dostun adı bütün bu işleri yapar”

Yukarıdaki tarif ve benzetmeler *Garipname*'de Leyla ve Mecnun ikilisi etrafında karşımıza çıkmakta:

*Çünkü Leylî ışkı düşdi Mecnuna
Bilmez oldı kendüzün gündən güne*

*Işk içinde yavı kıldı kendüzün
Kancaru baksa görür Leylî yüzün*

*Leyli ışkı canda dutdı çün makâm
Leyli oldı tesbihi dilde müdâm*

*Yürüyicek yoldaşı Leylîyidi
Oturursa hem işi Leylîyidi*

*Acıcak Leylîyidi nimet ana
Susasa Leylîyidi şerbet ana*

*İçi taşı Leyliden tolmuş idi
Leyliye dil mecnun ad olmuş idi
(b. 6408 vd)*

Ölüm anlayışı

Mevlânâya göre ölüm ikinci bir doğumdur. Ancak neyle karşılanacağını bilmeyen insan ilk doğumdaki korkusunu bu ikinci doğumda da yaşar. O bu dünyanın âhîret karşısındaki durumunu, dar ve karanlık ana rahminin bu geniş dünya karşısındaki durumuna benzetiyor. Âşık Paşa da aşağıdaki beyitlerde bu benzetmeleri aynıyla kullanmakta:

*Tokuz aydan sonra bu kez şeşdi bağ
Geldi oğlan taşra gördi dest ü bağ*

*Ol karanu yirde kim ol yir tutan
Eyle sanurdı ki milk oldur heman*

*Bileyidi bu cihan niceydügin
Bunda cem'iyet ne sohbet neydügin*

*Razı olmazdı ki zindanda tura
Kan içinde kan içüp dirlik süre*

*Çünkü ol evden bu ev hoşter durur
Bes bilün kim dahi yig ev var durur*

*Kani olup dirse dünya nîmetin
K'anda varan buldı ol dost hazretin*

*Ana karnından çü yigdür bu cihân
Âhîret bes dahi yigdür bi-gümân*

*Âhîret firdevsi bu külhan durur
Ana baksan bu cihan zindan durur
(b. 4510 vd)*

Keza *Mesnevî*'de sıklıkla geçen "can kuşunun bu ten kafesinde mahpus olduğu ve ölümle bu hapisten kurtulacağı" fikri *Garipname*'nin aşağıdaki beytinde de karşımıza çıkmakta:

*Can ile ten hikmeti öküş dürür
Ten kafesdür can içinde kuş durur*

*Muntazır can kim kafesden arına
Azad ola gide kendi mülkine
(b. 784-85)*

Mevlânâ biyolojik ölümü bir çok çağdaşı gibi vücudu meydana getiren 4 temel unsurun çözülüp kendi aslına dönmesi olarak açıklar. Beden dört unsurun teşkil ettiği bir nevi ortaklıktır. Semalardan gelen can da bunlara katılmış ve insan dediğimiz varlık tamamlanmıştır. Ölüm vakti geldiğinde kehrübanın samanı çekmesi gibi bedendeki her unsur da kendi aslına doğru çekilir. Toprak ten toprağını, su ten suyunu, ateş ısıyı, hava havayı kendine çağırır. Böylece hayattay-

760 ken ayakları birbirine bağlı olan her unsur aslına döner. Bu esnada aslına döndüğü için sevinen berikilere can şöyle der, “siz zaten kendi yurdunuzdasınız, asıl bu dünyada gurbette olan ve sevinmesi gereken benim” (4/168-70) Bütün bu fikirler *Garipname*'de de mükerreren mevcuttur.

Dünya ve mal mülk

Mevlânâ'ya göre mezmum olan şey dünya ile meşgul olmak, mal mülk edinmek, çoluk çocuğa karışmak değil, bunlara gönlünü kaptırıp Allahı unutmaktır:

Çist dünyâ ez Hüdâ gâfil şoden

Ney kumâş u nukre vü ferzend ü zen

(1/1024)

(Dünyadan kasıt ne kumaş, ne para, ne de kız ve oğlan sahibi olmaktır.

Dünya insanın Hak'tan gafil olmasıdır)

Ona göre eldeki imkanlar geminin altındaki su gibi olmalıdır. Gemi hedefine su sayesinde gidebilir. Ama suyun geminin içine girmesi onun batması demektir. Bu durumda nimet nimet olmaktan çıkar külfet haline gelir. Aynı şekilde mal mülk sevgisi de bu ten yahut gönül gemisine girmemelidir. Aşağıdaki beyitlerde aynı fikri Âşık Paşa da tekrar ediyor:

Bes gemiyi eyledi ol denize

Ol gemi tendür-ki Hak virdi bize

Çün denizdür bu cihan bildün ıyân

Bes gemidür bu suret bellü beyân

Nice yüzbin gemiler bunda yüzer

Yüküşüben dünyada bağrın sürer

Dünyede suret yürüse gam degül

Dünyayı çün kendüye kılmaz kabul

*Bes bu sûret dünyeye girmek revâ
Dünye girse sûrete eyler hatâ*

*Nitekim suda gemi kuvvetlenür
Gark olur çün su gemiye atlanur
(b. 7121 vd)*

Âşık Paşa bu fikrine delil olarak Peygamberlerin ve velilerin davranışını örnek gösteriyor:

*Denize girse gemi gemye ne bâk
Çün deniz gemye gire eyler helâk*

*Geldi bunda evliyâ vü enbiyâ
Bir nazar kıl akl ile bir ma'niye*

*Girdi bunlar dünyeye gördi zamân
Aldı viridi dünyede sürdi zamân*

*İlle kim dünyâ bulara girmedi
Gönle dünyâ girmeye yol bulmadı
(b. 7175 vd)*

Bütün bunlardan sonra Paşa şu hükmü veriyor:

*Dünyeye girmekligün pes aybı yok
Gam degül bu dünyalık olursa çok*

*İlle dünya gönüle yol bulmasun
Key sakın kim gemiye su tolmasun*

Mevlânâ insan-mal ilgisini eserin başka bir yerinde bu sefer atla binicinin ilişkisine benzetir. Aslolan insanın üstte olmasıdır, atın değil. Âşık Paşa da aynı fikirde görünüyor:

*Üstine binmiş ola ol dünyanın
Başı üzre konmaya dünya anun
(b. 5843)*

Tezatlara

Mesnevî'nin başında aynı nimete mazhar olan farklı muhatapların bu nimetten faydalanmalarındaki farklılık ve tezatlara örnekler verilir. Sözgelimi iki arı aynı çiçekten öz alır, bunların biri bala diğeri pisliğe döner. İki kamış bir sudan içer, biri şeker kamışı olur diğerdinden hiçbir şey hasıl olmaz.. İki ceylandan biri misk yapar diğeri pislik. Mayıs yağmurunu içen iki canlıdan biri o damlayı inciye çevirir diğeri zehire. Kısacası aynı nimetten çok farklı sonuçlar hasıl olur. Bunun gibi Vahiy de kimini doğru yola iletir, kimininse küfrü artar vs. *Garipname* de bu benzetmelerin bir kısmını kullanıyor ve aynı sonuçlara varıyor:

*Kim sadepte dür olur yağmur suyu
Şundan eyler pâdişeh ol lü'lüyi*

*Ol yılanlar kursağında zehr olur
Her kim ana sataşır sa kahr olur*

*İkisinün aslı bir yağmur durur
İlle anı yiri şöyle dönderür*

*Hem yine ol yağmurun bir hikmeti
Kamu yirde düpdüz olur kuvveti*

*İlla bağlarda biter dürlü çiçek
Şûre yirlerden gelen hâr u haşek*

*Yine baksan ikisinün suyu bir
Bes nedendür degmesinün huyı bir
(b. 2115vd)*

Sonuç: Şüphesiz iki eser arasındaki ortaklık, diğer bir deyiŐle de *Garipname* üzerindeki *Mesnevî* tesiri verdiğimiz örneklerle sınırlı değildir. GiriŐte Fuat Köprölüden iktibas cümlemizde de belirtildiği gibi *Garipname*'nin "umumi heyetinde ve ruhunda" mevcut olan bu tesirin geniŐliđi daha kapsamlı çalıŐmalarla ortaya çıkacaktır.

Çelebioğlu, Amil, "13-15. yy. (İlk yarısı) Mesnevilerinde Mevlânâ Tesiri", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB, İstanbul 1998, s. 39-41

Çelebioğlu, Amil, *Mesnevi-i Şerif, Manzum Nahifî Tercümesi*, İstanbul 1972

Garipname (Yaptığımız alıntılar Kayseri'de yaptırdığımız şu üç yüksek lisans tezine dayanmaktadır: Remzi Baykaldı, 1-5. bab (1-3382. beyitler), Mahmut Şarlı, 6-8. bab (3383-7192. beyitler), Kadir Güler, 9-10. bab (7193-1258. beyitler), Kayseri 1990. *Garipname* bilahere basılmıştır: Kemal Yavuz, Âşık Paşa, *Garipname*, Ankara 2000)

Kaplan, Mehmet, "Âşık Paşa ve Birlik Fikri, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, I", *Dergah* 1976, s. 177-189

Köprülü, Fuat, "Âşık Paşa", *İ.A.*, MEB, c. 1, s. 703

Kut, Günay, "Âşık Paşa", *DİA*, c. 4, s. 1-3

Ocak, A. Yaşar, "Âşık Paşa, Tasavvufî Şahsiyeti", *DİA*, c. 4, s. 3

Okuyucu, Cihan, *Mevlânâ Konuşuyor*, Bilge yay. 2006

Okuyucu, Cihan, "Mevlânâ ve 13. Yüzyılın Bazı Sufilerinde Evrensel Birlik Fikri", 2nd International Conference of the Asian Philosophical Association, G. Kore, Seul, 26-29 October 2006 (Tebliğ Metinleri bilahere basılmıştır, *The Rise of Asian Community and the New Dialogue between Past and Future of the World*, Seul 2006, s. 585-92)